

VÁLASZ KOMLOVSZKI TIBORNAK

Nem hagyhatom szó nélkül Komlovszki Tibor bírálatát, hiszen a recenziens mintegy másfél íven át sorolja könyvem hibáit, s ha hallgatok, az olvasó úgy vélheti, mindezt elfogadom.

Nem így van. A munkámat minősítő megjegyzésekhez nem, de a módosító javaslatokhoz mindenképp hozzá kívánok szólni.

A versek sorrendje

Komlovszki kifogásainak egy része a Rimay-kötet szerkezetére, a verssorrendre vonatkozik. Nem is a kiadást, hanem egy korábban az ItK-ban megjelent tanulmányomat támadja,¹ melynek eredményeit kötetemben alig kamatoztattam. „Hipotézisek” helyett „a versek következetesen a források szerinti közzétételét” javasolja Komlovszki. *Pontosan ezt az elvet követem.* Végső soron: nem éppen az általam közölt tíz szerelmes vers olvasható Rimaytól a *Balassi-kódex*ben, és nem épp ebben a sorrendben?

A „megkomponált versgyűjtemény” kifejezés Horváth Ivántól ered,² nem értem, miért ne lehetne ezt Rimay „sajtókész kéziratára”³ is alkalmazni?⁴ A kompozíció egyenetlensége nem rajtam, hanem Rimayn múltott.⁵

A szövegvariánsok

Népszerű Rimay-kiadást készítettem. Komlovszki mégis hiányolja a jegyzetapparátusból a legkülönbözőbb szövegvariánsokat.⁶

A recenziens egyszersmind jegyzetbe utalná azokat a versszakokat, amelyeket nem az általam választott főszövegből, hanem más forrásból közlök. Szerinte Eckhardt így járt el. Nos, Eckhardt éppen úgy főszövegben egészíti ki az *Oh ki későn futok...* kezdetű verset, ahogy én egészítem ki forrásomat.⁷

Bírálom olykor szemelgetne is a variánsokból, onnan, ahol azok a főszövegnél szebben hangzanak, ugyanakkor óva int a soha sehol nem létezett variánsok előállításától. A két tanácsot nehéz összeegyeztetni.

¹ Rimay János korai versciklusai. ItK 1989. 306–311.

² Balassi költészete történeti–poétikai megközelítésben. Bp., 1982. 34.

³ KLANICZAY Tibor, Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA I. OK. 1957. 295.

⁴ Figyelembe véve Zemplényi Ferencnek a versciklus szerkezetéről írt elemzését: *Rimay és a kortárs európai költészet.* ItK 1982. 601–613.

⁵ A jegyzetekben utalok rá: *Rimay János írásai.* Bp., 1992. 295.

⁶ Hiányoznak kötetemből az *Erdődy-énekeskönyv* és a *Balassi-kódex* változatai, melyeket Komlovszki kifogásol. De nem kerültek ide a *Tholnay-kézirat*, a *Kuun-kódex*, a *Cantus Catholici Latino-Hungarici* (RMKT XVII. 15/b, 67.) stb. Rimay-változatai sem. A *Rimay János írásaihoz* nem kapcsolódik semmiféle pótlás. Amit 30 példányban néhány kollégám tiszteletpéldányához mellékeltem, nem tekinthető annak.

⁷ RÖM, 100.

A „Severina özvegyénél” megjelent híresen rossz kassai kiadásból én nagyon félve emendálnék, akkor csak, ha a többi ág forrásai teljesen elfogadhatatlanok. Ilyen helyet nem látok. A *Bálint, nevezetben...* kezdetű verset sem kell innen javítanunk. A 6. versszak utolsó sora („Szeredet tekintvén hogy meg is állhassa”) így is értelmes. A *megáll* szó tárgyias alakja gyakori volt a régiségben.⁸

A szövegjavítások

Rimay istenes verseit az 1671-es lőcsei kiadásból közöltem. Komlovszki szerint viszont a „kolozsvári kiadásokat kell alapszövegnek tekinteni”. Ez így lenne, ha ez a forráscsoport az istenes énekek sztemmáján a lőcsei ággal szemben elsőbbséget élvezne. Egy kolozsvári töredék felfedezésekor Kőszeghy Péter még úgy hitte, hogy ez az igazság.⁹ Eredeti ötletét azonban később elvetette.¹⁰

Nincs szó tehát primátusról, a kiadó feladata mérlegelni, melyik textust választja főszövegeül, s attól csak „súlyos okok miatt lehet eltérni”.¹¹

Én Klaniczay nyomán¹² a lőcsei ágat választottam. A kolozsvári kiadás közismerten beleavatkozik Rimay szövegeibe. Elhagyja a prózai argumentumokat, kétsoros versikékké helyettesítve azokat. Rimay – ekkor már talán furcsának, régiesnek ható – vonatkozó névmásait (*ki, kik*) modernizálja (*mely, melyek*). Meggyőződésem, hogy máshol is így tesz.

Természetes, hogy nem a legrégebb változat a legjobb. Azonos ágon azonban (és a kolozsvári és lőcsei kiadások a sztemma azonos ágán helyezkednek el) a régebbi szövegnek legalábbis nagyobb figyelmet kell szentelnünk. Az 1666-os lőcsei kiadás előkerülése óta¹³ a lőcsei ág egyértelműen régebbi.

Komlovszki példái arról – de csak arról – győznek meg, hogy a lőcsei kiadásban vannak olyan hibák, melyek a kolozsvári szöveg alapján javíthatók.

Komlovszki 13 olyan helyet nevez meg, amelyet a lőcsei szövegben a kolozsvári alapján javítani kellene. Ebből hatot tudok elfogadni, s az utóbbiak közül is csak kettőhöz van szükségünk a kolozsvári változatra.

Elfogadom a *Kegyes Jehova...* kezdetű vers 13. szakaszában a *bennünk* szó *bűnünkre* javítását, mert ez a *bűnünk* régies ortográfiájára (*bewn*)¹⁴ visszavezethető elírás, mely már a váradi kiadásban benne lehetett.

Hasonlóképpen elfogadom a *Nem lehet szebb dolog...* kezdetű ének mindkét javítását: „Lelki italunkot tőle meríthetjük”; ill. „áldást átok helyett” a helyes szöveg, ez utóbbit a bártfai kiadás alapján is javítanom kellett volna.

Elfogadom az *Ó kegyelmes Isten...* három javítását is: *kezet* helyett *kezedet*, *szaladjak* helyett *szakadjak*. Ezeket azonban nem lehet az 1671-es lőcsei kiadás

⁸ Pl. megállották útát, ösvényét, ajtáját stb. NySz I. 70.

⁹ Balassi verseinek egy ismeretlen kiadásáról. ItK 1976. 714–719.

¹⁰ A Balassi-szöveggyománny néhány kérdéséről. ItK 1985. 88.: „Korábbi cikkemben... – tévesen – még úgy gondoltam, hogy az 1670-es lőcsei kiadás a negyedik váradi editióra, az istenes énekek első kolozsvári kiadása (1669–1677) pedig a második váradira megy vissza. Bár mióta Szabó Géza bebizonyította, hogy mindössze két váradi kiadás volt, ez az állítás semmiképp sem tartható, mégis, sok szempontból a kolozsvári kiadást tekinthetjük hitelesebbnek” – írja Kőszeghy (kiemelés tőlem – A. P.).

¹¹ STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. Bp., 1987. 47.

¹² KLANICZAY, i. m. 292.

¹³ Armando NUZZO, *Balassi népszerűsítésének kezdetei: a bécsi kiadás*. ItK 1992. 644.

¹⁴ NySz I. 331.

rovására írni! Ott is helyesen van kinyomtatva, csak nálam sajtóhibás a vers. A szótagszámbát akár a bártfai kiadás alapján is javíthattam volna. Ezek a fogyatékságok tehát a kolozsvári szöveg nélkül is kiküszöbölhetők.

Az utolsó versszak igeideje viszont a kolozsvári kiadásokban is ingadozik, pl. 1701: *vettem*. Rimay nem törekszik feltétlenül időegyeztetésre.¹⁵ Nehéz dolog egy Rimay-verset utólag rendbe tenni egyes szám-többes szám dolgában is. Attól függ, mit mivel egyeztetünk.¹⁶

A többi szövegjavítást viszont nem tudom elfogadni. A kolozsvári kiadást mintegy negyven évvel Rimay halála után nyomtatták ki először. Ekkorra már a költő számos szava, fordulata régiesnek, furcsának hatott. Komlowszki hajlik arra, hogy a kolozsvári kiadó tekintélyére hagyatkozva kiiktassa a „furcsaságokat”, márpedig ilyenekben Rimay versei – ha tetszik, ha nem – bővelkednek.

A *hajtalan* nyilván modernebb, mint a *hajatlan*, de miért kellene javítani? Mellesleg: nem mindegy? Az *eleset* szép, régi alakváltozata az *elesésnek*, így áll pl. a *Jordánszky-kódex*ben is,¹⁷ mi okból fogadnánk el a modernizálást? A lőcsei „Vedd el fogyott igyemet” éppoly jó, ha nem jobb, mint a kolozsvári „Vedd *fel* fogyott igyemet”, ha tekintetbe vesszük az *elvesz* szó egykorú ’magához vesz, elfogad’ jelentését.¹⁸ A *szív-tasd* szót miért kellene *szívásdra* cserélni, csupáncsak mert „furcsa”?

Jól mutatja a kolozsvári kiadó „filologizáló” buzgalmát a *Hitető Szerencse...* hetedik versszaka: „Sőt az nem méltókat *kebledbe* fogadod” – írja, míg a lőcsei verzió ez: „Sőt az nem méltókat *öblödben* fogadod”. A TESZ szerint az *öböl* szó első jelentése ’mell, kebel’.¹⁹ A kolozsvári kiadás *kora nyelvére* fordítja le Rimay szövegét. A *Virtus, lelki jóság...* kezdetű versben olvasható a következő sor: „Gazdagért megvétnem ne hadd az *szelíd* vért.” Ezt Komlowszki a kolozsvári kiadás szerint *szegényre* javítaná, mivel úgy „logikusabb”. Csakhogy e versnek létezik egy szerzői variánsa a *Madách–Rimay-kódex*ekben, melyben a verssort ekként találjuk: „Gazdagért megvetni ne hagyj az *szelég*y vért.”²⁰

Kétes hitelű versek

Ami ezeket illeti, igyekeztem helyet adni nemcsak a magam, hanem mások elképzeléseinek is. Az *Oh szép drága zálag...* sohasem jelent meg Rimay neve alatt, a Balassi-versszak Rimay által nem használt, egy periódussal bővített típusában íródott, s Rimay nem vette föl gyűjteményébe.²¹ Minden kétséget kizáróan hitelesnek tehát nem nevezhető.

¹⁵ De ortográfiai eredetű hibára is gondolhatunk: Rimay gyakran alkalmaz mai (és XVII. századi) szemmel nézve különös mássalhangzó-kettőzést: *árru, írró* stb. Ez esetben persze a kettőzött *t* betűt javítanunk kellene egyre.

¹⁶ Olyan dolgokat kell eldöntenünk, hogy vajon „Kire (vagy kikre) pokol és bűn vonta nyila íjét”? Ha közel keresgélünk, akkor is legalább három dologra gondolhatunk: *íret, híret* (egyes sz.), *mások* (többes sz.) (*Könyörülj énrajtam...*, 8. vsz.).

¹⁷ „Vettetett ez sokaknak *elesetökre*”, lásd NySz I. 698.

¹⁸ *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, III. 84., 86.

¹⁹ TESZ, III. 20.

²⁰ A *szelíd, szelég, szelég*y ’jámbor’ Rimay egyik gyakori szava, miként erre Eckhardt rámutat. RÖM, 215.

²¹ ZEMPLÉNYI Ferenc, *i. m.* 610.

A *Ki sok országoknak...* kezdetű paszkvillus attribúciójának ötlete Kovács Sándor Ivántól származott. Azóta sokan elfogadták, így például Ötvös Péter, Szabó András, Nagy László és Ritoókné Szalay Ágnes, aki egy fontos argumentummal meg is támogatta. Én a kötet jegyzetapparátusában új *ellenérvet* ismertettem, nevezetesen azt, hogy a Szuhai-versszak mindenképp az ének datálása előtt keletkezett. Ezt Komlovszki saját állításaként hozza elő érvel.

Szerinte Rimay nem ismételte volna meg saját rímeit. Nos, ismerünk Rimay-önidézeteket,²² s egy igencsak populáris, alkalmi csúfolódóban órola is feltehetünk ilyen és más pongyolaságokat.

Az *Örök élet adó...* kezdetű verset, miként az a jegyzetből kiderül, nem Uray Piroskára, hanem Horváth Ivánra hivatkozva tulajdonítottam Rimaynak.

A jegyzetek

Rimay ekhós²³ versének felelő rímeit szándékosan nem pótoltam, a „nem hangzó, rejtett” rímet – miként Zrínyinél – Rimaynál is kimódoltabbnak, ha úgy tetszik, manieristábbnak gondolom.²⁴

A „csipkéből tekert gúzs” magyarázatát kifogásolja Komlovszki. Több értelmezést is ismerünk.²⁵ Én itt arra kívántam utalni, hogy a Venus–Diana–vita Ovidiusból merít, szövegszerű utalásokat tartalmaz az *Ars Amatoriából*. A *csipke* szó mindkét mai jelentése létezett Rimay korában.²⁶ A „szerelem–háló” Rimay tudós szerelmes verseinek fontos motívuma, miként Ovidiuséinak is. Nem lehet kizárni az általam javasolt jelentést sem.

Ecsedi Báthory Istvánról szólva elmulasztottam hivatkozni Komlovszki Tiborra.

*

Egyetértek mindazokkal, akik úgy érzik, filológusi munkájuk jutalma egy-egy jó szövegjavítás. Mégsem árt visszafognunk magunkat. Stilisztikai érvek alapján nem emendálhatunk. „Érzéseinkre” nem hagyatkozhatunk. Nem mondható ki, hogy Rimay így és így ír, máshogy pedig nem ír. A XVI. század költői nyelve nem olyan, amilyennek ma látni szeretnénk.

Rimayt nevezhetnénk a magyar rímtechnika úttörőjének. Mégis találunk nála ilyen rímSOROZATOT: volta–volta–volta–volta.²⁷ Mit tehetünk? Bele kell törődnünk.

²² Vö. Rimay János írásai, 303.

²³ Igen, sic!, vö. *Világirodalmi Lexikon*, „ekhós vers” címszó; *A magyar helyesírás szabályai*, 202. §; Csokonai, *A tihanyi Ekához* stb.

²⁴ HORVÁTH Iván, *A vers*. Bp., 1991. 142.

²⁵ KOVÁCS Sándor Iván, *Rimay Velencében – avagy egy rímtoposz diadalmenete – és bukása?* In *Hagyomány és ismeretközlés*, Salgótarján, 1988. 40–41.

²⁶ *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, II. 165.

²⁷ *Kegyves Jehova...*, 13. vsz.